

План №6

ТЕМА. Історичні зміни звуків. Чергування фонем

1. Підготуватися до співбесіди за такими теоретичними питаннями:

1. Що являє собою така звукова зміна як чергування?
2. Які є два типи чергувань?
3. Які чергування називаються фонетичними?
4. Які чергування називаються історичними?
5. До яких чергувань (фонетичних, історичних) належить більшість звукових змін, пов'язаних із асимілятивними процесами?
6. Які відомі вам найдавніші чергування голосних фонем? Яка їх функція в сучасній українській мові?
7. За яких умов відбувається чергування голосних /o/, /e/ з /i/?
8. Чим зумовлене чергування голосних /o/, /e/ з нулем фонем?
9. За яких умов після *шиплячих* та /й/ вживаються голосні /o/, /e/?
10. Що вам відомо про чергування /z/, /k/, /x/ із /ж/, /ч/, /ш/ та із /з'/, /ц'/, /с'/?
11. Які чергування виникли під впливом давньої суфіксальної /й/?

II. Виконати завдання:

1. Запишіть і виразно прочитайте речення. Випишіть слова з пропущеними літерами, вставте їх – вони позначають фонем, що чергуються з іншими. Доберіть ілюстрації, з'ясуйте умови чергування, виділіть морфем, в яких вони відбуваються. Наведіть інші приклади на визначене чергування.

На вру..ення атестатів зріл..сті мама не зм.. ..ла піти, хоч їй дуже х.. ..ілося, і послала в Ягуб..ць обох доч.. .. (С. Зінчук).

2. Доберіть і запишіть до слів *допомогти, доріжка, котитися* інші їх форми, споріднені слова, щоб проілюструвати всі можливі чергування звуків і фонем; назвіть, які саме звуки чи фонем чергуються.

III. Вправи для виконання на занятті:

1. Запишіть слова фонетичною транскрипцією, підкресліть позиційні або комбінаторні модифікації фонем (однією рисою) та їх чергування (двома).

Друг – дружити, сивий – сивенький, брова – чорнобривий, луг – у лузі, весна – весни, орел – орла, постити – поцу, жито – житній, шість – шостий, гречка – гречаний, сльози – сліз, пити – п'ю, глотка – глитати, поступ – поступливий, імовірно – ймовірно, подоба – подібний.

2. Згрупуйте слова відповідно до типів чергувань голосних. Поясніть, чим зумовлені ці чергування фонем.

Вечеря, півень, дьоготь, текти, пишно, прати, копійок, кисень, стій, летіти, півня, стерти, вузол, копієчка, ліктя, женити, Канів, стояти, бренькіт, гусені, осіб, Канева, осінь, Київ, політ, лікоть, жонатий, осені, нігтя, стирати, ніготь, бриніти, пишиця, вузли, Києва, дьогтю, гусінь, особа, витікати, перу, кисню, звечора.

3. Поясніть чергування приголосних, утворивши:

- 1) Кл. в. іменників іменників чол. роду: юнак, чоловік, друг, луг, Явтух;
- 2) Д. і М. в. однини: річка, муха, напруга, кулак, стежка, вага, смуга, стріха;

- 3) прикметники від іменників: *молоко, жінка, крига, подруга, страх, свекруха, чех, словак, грек, Запоріжжя, Токмак, Комишувата, Дрогобич, Сиваш, Гаага*;
- 4) форму І особи одн. теп. або майб. часу дієслів: *ходити, бродити, летіти, косити, спекти, трусити, молотити, носити, радити, котити, пересидіти*;
- 5) форми слова або споріднені слова, щоб відбулося чергування однієї фонемі із сполученням двох: *любити, зловити, ліпити, димити, жити, прищепити, розграфити, терпіти; солома, голуб, риба, імена, хлопець, любов, черепок, арфа, Мерефа*.

***5. Випишіть із речень слова, в основах яких можливі історичні чергування голосних і приголосних, охарактеризуйте їх.**

- 1) *Земля повечеряла сонцем і обляглась на ніч* (М. Коцюбинський).
- 2) *Напружене сонце стомлено спустилося за далеким пругом* (С. Плчинда).
- 3) *Я люблю вітряки, люблю посвист їхніх крил, гудіння млинових жорен, і присвист, і зітхання ковша, коли він вбирає в себе зерно* (М. Стельмах).
- 4) *Спустилася ніч; викликала собі на втіху зорі; викотився з-за гаю місяць – і став оглядати околицю* (П. Мирний).
- 5) *У нашому житті трапляється багато несподіванок* (О. Довженко)

Література

1. Лекційний матеріал, основні підручники.
2. Лобода В. З історичних коментарів до шкільного курсу фонетики. Сучасна українська літературна мова. Хрестоматія з фонетики : навч. посіб. / уклад. : Н. Бойко, Т. Хомич. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. С. 59- 82.
3. Наєнко Г. Причини звукозмін у дослідженні історії української мови. Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика. 2004. Вип. IX. С. 20-24.
4. Морфонологія. Українська мова. Енциклопедія. Київ, 2004. С. 349-351.